

**КЫРГЫЗ-ТҮРК «МАНАС» УНИВЕРСИТЕТИ
КООМДУК ИЛИМДЕР ИНСТИТУТУ
ТҮРКОЛОГИЯ БАГЫТЫ**

**КЫРГЫЗ ЖАНА ТҮРК ТИЛИНДЕГИ ЖАК
МААНИСИНИН ФУНКЦИОНАЛДЫК-
СЕМАНТИКАЛЫК АЛКАГЫ**

(PhD ДОКТОРЛУК ДИССЕРТАЦИЯ)

Жазгүл Жакакова

**ИЛИМИЙ ЖЕТЕКЧИСИ
Ф.и.д., доц. Бурул Сагынбаева**

БИШКЕК-2018

**КЫРГЫЗ-ТҮРК «МАНАС» УНИВЕРСИТЕТИ
КООМДУК ИЛИМДЕР ИНСТИТУТУ
ТҮРКОЛОГИЯ БАГЫТЫ**

**КЫРГЫЗ ЖАНА ТҮРК ТИЛИНДЕГИ ЖАК
МААНИСИНИН ФУНКЦИОНАЛДЫК-
СЕМАНТИКАЛЫК АЛКАГЫ**

(PhD ДОКТОРЛУК ДИССЕРТАЦИЯ)

Жазгүл Жакакова

БИШКЕК-2018

**КЫРГЫЗ ЖАНА ТҮРК ТИЛИНДЕГИ ЖАК
МААНИСИНИН ФУНКЦИОНАЛДЫК-СЕМАНТИКАЛЫК
АЛКАГЫ**

**КТМУ К.И.И.
ТҮРКОЛОГИЯ БАГЫТЫ**

**ЖАЗГҮЛ
ЖАКАКОВА**

**БИШКЕК
2018**

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган	: Жазгүл Жакакова
Университет	: Кыргыз-Түрк «Манас» университети
Багыт	: Түркология
Иштин сыпаты	: Ph.D доктордук диссертациясы
Беттердин саны	: xvii+202
Бүтүрүү датасы	: 27.12.2018
Илимий жетекчиси	: ф.и.д., доц. Бурул Сагынбаева

Кыргыз жана түрк тилиндеги жак маанисинин функционалдык-семантикалык алкагы

Диссертациялык иште формага басым жасалган салттуу грамматикалык изилдөөлөрдө жак категориясы “*тилге ырааттуу, маанилүү мүнөз берүүчү грамматикалык каражаттардын бири*” катары сыпатталат. Функционалдык грамматикада болсо, тилдин ар түрдүү деңгээлдеринде комплекстүү түрдө анализденип, бир система ичинде изилденгенин байкоого болот.

Бул эмгекте кыргыз жана түрк тилиндеги жак категориясынын функционалдык грамматика теориясынын алкагында сыпаттоону максат кылып, грамматикалык мааниге басым жасалып, кеңири изилдөө жана анализдөө негизги планга алынды. Жак маанисинин жалгыз гана мүчөлөрдүн жардамы аркылуу берилбестигин, жак маанисинин морфологиялык, синтаксистик деңгээл менен бирге стилистикалык жана прономинал зат атоочтор аркылуу да туюндурула тургандыгын изилдөөгө алдык.

Кыргыз жана түрк тилиндеги жак маанисин туюндуруучу вербалдык каражаттарды чогултуу менен жак маанисинин ички табиятын ачып берүү иши каралды.

Бул илимий иш киришүү, үч бөлүм жана корутундудан турат. “Мааниден формага” багытталган иликтөө методу менен функционалдык грамматика классикалык грамматиканын негизинде каралып, мындан да кеңири жана бири-бирине каршы келбеген жыйынтыктарды алууга мүмкүн боло тургандыгы жөнүндө айтылат. Диссертациялык иште жак категориясынын аныктамалары жана жак категориясына карата жалпы тил илиминдеги булактардан тышкары советтик мезгилдеги изилдөөлөрдө, кыргыз жана түрк тилиндеги грамматикалык булактарда берилген аныктамалар менен мисалдар орун алат.

Киришүү бөлүмүндө иштин актуалдуулугу, жаңычылыгы, илимий изилдөө ишинин максаты, милдети жана колдонулган методдор тууралуу маалыматтар берилет.

Иштин биринчи бөлүмүндө чындыктагы түшүнүк категориясы жөнүндө маалымат берилет. Тилде түшүнүк категориясынын мүнөздөлүшү жана бул категориянын үстөндө иштеген илимпоздор жана ушул алгач “мааниден формага” деген принципке басым жасалган функционалдык грамматиканын теориялык алкагы түшүндүрүлөт. Тил илиминде функционалдык грамматика боюнча жазылган эмгектер жөнүндө маалыматтар берилип, бул эмгектердеги теориялык принциптер илимий иштин теориялык өңүтү менен байланыштуу каралат. Кыргыз жана түрк тилиндеги жак маани түшүнүгү функционалдык грамматиканын алкагында каралганда «функционалдык-семантикалык алкак» методу, семантикалык классификациялоо методдору, принциптери жана критерийлери негиз алынат. Бул бөлүмдө семантикалык классификациялоо модели катары эсептелген функционалдык-семантикалык алкак түшүнүгү аныкталып, кезеги менен «өзөк», «жан», «жакынкы», «алыскы» жана «четки» алкактар катары менен берилет.

Экинчи бөлүмдө кыргыз жана түрк тилиндеги жак маанини чагылдырган тилдик бирдиктерди морфо-синтаксиздик жана семантикалык жактан изилдөөгө аракет кылынгандыктан, аталган бөлүмдө морфо-синтаксистик жана семантикалык деңгээлдин аныктамасы жана жак маанинин туюндурулуш жолдору жөнүндө сөз болот.

Бул бөлүмдүн максаты функционалдык грамматикага байланыштуу илимий изилдөөлөрдүн негизинде кыргыз жана түрк тилиндеги жак маанисинин функционалдык-семантикалык алкагын белгилөө болуп саналат.

Үчүнчү бөлүмдө жыйынтык катары функционалдык-семантикалык алкак методу аркылуу I, II жана III жактын семантикалык маанисин чыгарабыз.

Бардык тилдерде кездешкен жак категориясы функционалдык грамматиканын алкагында жана функционалдык-семантикалык алкак ыкмасы менен изилденип, анализге алынышынын натыйжасында жак маани тууралуу кеңири, туруктуу жана конкреттүү жыйынтыктар берилди деген ойдобуз.

Корутунду бөлүмүндө илимий изилдөө ишинин жалпы жыйынтыгы чыгарылат.

***Ачык сөздөр:** жак категориясы, функционалдык грамматика, функционалдык-семантикалык алкак, морфо-синтаксис, стилистика.*

ÖZ

Hazırlayan	: Cazgöl CAKAKOVA
Üniversite	: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Bilim Dalı	: Türkoloji
Tezin Niteliği	: Doktora
Sayfa Sayısı	: xvii+ 202
Mezuniyet tarihi	: 27.12.2018
Tez Danışmanı	: Doç.Dr. Burul SAGINBAYEVA

Kırgız ve Türk Dilindeki Şahıs Anlamının İşlevsel-Anlamsal Alanı

Doktora tezinde şekle önem verilen geleneksel dilbilgisi araştırmalarda şahıs kategorisi ‘dile düzen, anlam verecek dil unsurlarının biri olarak tanımlanır. İşlevsel dilbilgisinde, dili farklı seviyelerde inceleyerek bir sistem içinde araştırıldığını görebiliriz.

Bu çalışmada Kırgız ve Türk dili şahıs kategorisi işlevsel dilbilgisi teorisi alanında araştırmayı amaç edip, dilbilgisel anlama önem vererek geniş bir alanda incelemek ön plana çıktı. Şahısın anlamı sadece eklerin yardımıyla değil, şahıs anlamının morfolojik, sentaks açısından ve üslup bilimi veya pronominal isimlerle belirtildiğini de ele aldık.

Kırgız ve Türk dilindeki şahıs anlamın kapsayacak dil unsurları toplayarak şahıs anlamının iç özelliğini ortaya çıkardık.

Bu doktora tezi giriş, üç bölüm ve sonuçtan ibarettir. ‘Anlamdan şekle’ yönlendiren araştırma yöntemiyle işlevsel dilbilgisi klasik dilbilgisinin temelinde araştırarak daha da geniş ve birbirine karşı olmayan sonuçları elde etmek mümkün olduğundan bahsediliyor. Bu çalışmada şahıs kategorisinin tanımları ve şahıs kategorisiyle ilgili genel dil bilimindeki kaynaklardan başka sovyet dönemindeki araştırmalarda, Kırgız ve Türk dilindeki dilbilgisel kaynaklarda gösterilen tanımlar ve örnekler yer almaktadır.

Giriş bölümünde önemi, beklenen yararlar, kapsam ve sınırlılıklar, amacı, hipotezler, varsayımlar ve yöntemler hakkında bilgi verildi.

Birinci bölümde semantik kavram kategorisi hakkında bilgi verilir. Dilde kavram bölümünün tanımı ve bu konu üzerinde çalışan araştırmacılar ve ‘anlamdan şekle’ anlayışını benimseyen işlevsel dilbilgisinin teori alanın anlatılıyor. Dilbiliminde işlevsel dilbilgisi üzerine yazılan çalışmalar hakkında bilgi verilir ve bu çalışmalarda teori prensipleri, bilimsel işin teorik içeriğine bağlı gösterilmektedir. Kırgız ve Türk dilindeki şahıs anlamı işlevsel dilbilgisinin içinde incelendiğinde ‘işlevsel-anlamsal alan’ yöntemi, anlamsal sınıflandırmak yöntemleri, prensipleri ve kriterleri geçerli olacaktır. Bu bölümde anlamsal sınıflandırma modeli olarak işlevsel-anlamsal alan kavramı belirlendi ve sırasıyla ‘merkez’, ‘yan’, ‘yakın’, ‘uzak’ ve ‘en uzak’ alanlar belirlendi.

İkinci bölümde Kırgız ve Türk dilindeki şahıs anlamını yansıtan dilsel birimleri morfo-sentaks ve anlam tarafından araştırmak amaç olduğu için bu bölümde morfo-sentaks ve anlamsal seviye tanımlaması ve şahıs anlamının kullanım yolları hakkında söz edilmektedir.

Bu bölümün amacı işlevsel dilbilgisiyle alakalı bilimsel araştırmalarda Kırgız ve Türk dillerindeki şahıs anlamının işlevsel-anlamsal alanın belirlemektir.

Üçüncü bölümde sonuç olarak işlevsel-anlamsal alan yöntemiyle I, II ve III şahısın semantik anlamını göstereceğiz.

Tüm dillerde karşılaştığımız şahıs kategorisi işlevsel dilbilgisinin alanında ve işlevsel-anlamsal alan yöntemiyle araştırılıp, incelendiğinin sonucunda şahısın anlamı hakkında geniş, net ve somut sonuçlar elde ettik diyebiliriz.

Sonuç bölümünde bilimsel çalışmamızın genel sonucu anlatıldı.

Anahtar kelimeler: *şahıs kategorisi, işlevsel dilbilgisi, işlevsel-anlamsal alan, morfo-sentaks, üslup bilimi.*

АБСТРАКТ

Исследователь	: Жазгүл Жакакова
Университет	: Кыргызско-Турецкий университет «Манас»
Направление	: Тюркология
Вид исследования	: Ph.D докторская диссертация
Количество страниц	: xvii+ 202
Дата окончания	: 27.12.2018
Научный руководитель	: д.ф.н., доц. Бурул Сагынбаева

Функционально-семантическое поле личного значения в кыргызском и турецком языках

В диссертационной работе традиционно грамматическое исследование делает ударение на форму и личное категория считается одним из грамматической основой которой близко к языку и дающий важный характер. В функциональной грамматике оно анализируется комплексно в разных степенях языка и можно заметить ее исследование в одной системе.

В вводной: Целью этой работы является описание личной категории в функционально грамматической теоретической поле в кыргызском и турецком языках и ударение ставится на грамматическое значение, основным планом является исследовать, анализировать обширно. Личное значение передается не только с помощью членов, также мы начали исследовать что морфологический и синтаксический уровень личного значения может формироваться вместе с стилистическими и прономинальными существительными.

Первой главе: осмотрена работа которая показала внутреннюю часть личного значения с помощью вербальных слов в кыргызском и турецком языках. Это научное дело состоит из 3 частей и заключительной частей. Направление “от значения к форму” по методу исследование рассматривает на функционально грамматической основе. Здесь решится что возможно получить обширные и взаимные результаты. В диссертационной работе кроме общеязыковых научных источников личной категории также занимают место примеры и правила которые указаны в грамматических источниках в кыргызском и турецком языках во время советской исследовании.

Во второй главе: в заглавии дается информация от использованных методах, о цели научно исследовательской работы. В первой части работы дается

информация о категории понятия. Описание категории понятия. Объясняется на языке, также теоретическое поле функциональной грамматики и ученые которые работали над этой категорией которое означает “от значения к форму”. В языковой науке дана информация о работе по функциональной грамматике и теоретические принципы. В этой работе рассматривается теоретическая часть работы. Если рассмотреть понятие личное значение в кыргызском и турецком языках на функционально семантическое поле и методы классификации, принципы и критерии являются основными .

В третьей части: в этой части понятие функционально семантическое поле определяется как метод семантической классификации и постепенно означает как “корень”, “лицо”, “далекий” и “крайний”. Была попытка исследовать языковых единиц, которые изображают личные значения в кыргызском и турецком языках со стороны семантики и морфо-синтаксистики, определение семантического уровня и создание отношения и их связь описывается во второй части. Целью этой части является функциональная грамматика и отметить функционально семантическое поле личного значения в кыргызском и турецком языках.

В заключении: В третьей главе публикуем семантическое значение I, II и III лица по методу функционально семантического поля как итоговая работа. Мы думаем что категория лица, которое встречается во всех языках и исследовано на основе функционально семантического поля. В результате анализа дала обширных, конкретных и стойких результатов . В заключении выводится общий результат научно исследовательской работы.

Ключевые слова: категория лица, функциональная грамматика, функционально-семантическое поле, морфосинтаксис и стилистика.

ABSTRACT

Researcher	: Zhazgul Zhakakova
University	: Kyrgyz-Turkish Manas University
Discipline	: Turkology
Type of study	: Thesis of PhD
Number of pages	: xvii + 202
Date of graduation	: 27.12.2018
Research supervisor	: Assoc.Prof. Dr. Burul SAGYNBAEVA

Functional-Semantik Field of the Personal Meaning in Kyrgyz and Turkish Languages

In the traditionally grammar studies emphasize the form and personal category and it is considered one of the grammatical bases of which is close to the language and gives an important character.

The Introductory: In functional grammar it is analyzed comprehensively in different degrees of the language and one can notice its studies in one system.

The first chapter: In this work the goal is to describe a personal category in functional grammatical theoretical field in Kyrgyz and Turkish languages, and emphasis is on grammatical theoretical meanings. The basic plan is research and analyze extensively personal meaning is transmitted not only with the help of members we also began to explore that the morphological and syntactic level of personal meaning can be formed together with stylistic nominal nouns.

In the second chapter: Having inspected the work that opened the inner part of personal meaning through verbal words us Kyrgyz and Turkish languages. This scientific work consists of 3 parts and the final part of the direction "From the meaning to the form" according to the research methods and it is considered on a grammatical functional basis. It is said that it is possible to get extensive and reciprocal results. In the thesis in addition to general linguistic scientific sources of the personal category examples and rules are given in grammatical sources in Kyrgyz and Turkish languages

during soviet studies. The title contains information about the methods used the purpose of the research work the relevance of the new work.

In the third chapter: The first part of the work provides information about the category concept, the language explains the description of the category concept as well as the theoretical field of functional grammar and the scientists who worked on this category which means. From meaning to form language science give information about the work on functional grammar and theoretical principles in this work is closely examined from the theoretical part of this work. If you consider the concept, personal values in Kyrgyz and Turkish languages on the functional grammatical field, the method of functional semantic field and classification methods, principles and criteria are basic. In this part the concept of a functional semantic classification and gradually means as a “root”, “face” “distant” and “extreme”.

The final part: There was an attempt to explore linguistic writes that affect personal meanings in Kyrgyz and Turkish languages from the semantics and morphosyntax determination of the semantic level, the creation of a relationship and their relationship is described in the second part. The goal of this part is to note based on the functional grammar, the functional semantic field of personal meaning in Kyrgyz and Turkish languages.

The application contains: In the third chapter we publish the semantic meaning of 1, 2 and 3 persons according to the methods of a functionally semantic field as the final work. We think the category of persons. Which is found in all languages investigated on the basis of functionally semantic field as a result of the analysis, fielded extensive, concrete and persistent results.

In conclusion: The total result of scientific research work is derived.

Key words: Person category, functional grammar, functional semantic field, morpho-syntax, stylistics.